

Charles Emil Löfvenskiöld och Adolf Wilhelm Edelsvärd, två portalfigurer i 1800-talets agrara revolution

CATHARINA SVALA

Inst. för lantbrukets byggnadsteknik, SLU, Lund

Till KSLA som ett tack för stöd med arbetet kring min avhandling samt som ett litet inlägg angående den omställningsprocess som lantbruket befinner sig i. Akademien har ju ett visst historiskt ansvar dels genom sin egen historia och dels genom den nya policyn för biblioteket.

STILDISKUSSION

Byggnadskonsten, kanske den äldsta af alla konster, går tillbaka i Österlanden ända till tidernas morgon och i höga Norden till seklernas natt.

Så inledde Adolf Wilhelm Edelsvärd (1824–1919) förordet till Charles Emil Löfvenskiölds (1810–1888) uppsats om »Landtbyggnadskonstens utveckling under de sista 30 åren». Uppsatsen publicerades i Akademiens tidskrift nr. 3 och 4 år 1869. Edelsvärd satte tydligen inte den nordiska traditionen lika högt som den österländska som fick syfta på morgonen. Den nordiska traditionen hade enligt honom sitt ursprung i seklernas natt! Natt – svart och tungt – känns det svenska arvet. Den allmänna meningen bland överheten långt in på 1880-talet var att allmogen saknade kultur. Under mitten och slutet av 1700-talet tog Patriotiska sällskapet och Kungliga Vetenskapsakademien fram olika förslag till hur allmogen skulle bygga. Förslag publicerades av B. W. Fock och C. Wijnblad 1766 och av J. Alströmer 1775. Man hade ofta ekonomiska skäl. Allmogen ansågs slarvig och slösaktig och man befarade att de svenska skogarna skulle ta slut. Edelsvärd's formulering antyder att han anslöt sig till denna uppfattning.

Edelsvärd är kanske mest känd som järnvägsarkitekt. Han var även verksam inom jordbruket och deltog i Lantbruksakademiens arbete, bland annat som föredragande vid tekniska avdelningen på 1880-talet. Ett bevarat brev från Edelsvärd till Löfvenskiöld vittnar om att de var goda vänner. De refererar till varandra vid flera tillfällen. De var dessutom verksamma som arkitekter ungefär samtidigt vid flera gårdar, Nissafors i Småland samt Hallandsberg och Ryholm i Västergötland (Nissaforsarkivet). Allt detta tyder på att de var goda kolleger och inte konkurrenter.

Samma år som uppsatsen publicerades hölls ett konstnärsmöte i Göteborg där man diskuterade den nordiska byggnadstraditionen gentemot de utländska (Atmer, 1987 och Svala, 1990). Flera kända konstnärer och arkitekter var närvarande. Man diskuterade möjligheten att finna en lämplig svensk förebild för allmogens byggnader. Schweizerstilen som Löfvenskiöld och Edelsvärd använde betraktades som osvensk. De försvarade sig med att det var svårt att finna någon passande förebild anpassad till det nya jordbruket. Ornässtugan föreslogs som svensk förebild. I Norge, 1847, hade Eilert Sund gjort en inventering och gett ut ett arbete om »Byggnings-skikken pa landet i Norge». Större delen av detta arbete publicerades i Edelsvärd's »Tidskrift för Byggnadskonst och Ingeniörvetenskap» under åren 1863–1866. Edelsvärd var således väl insatt i frågan, men blev tydligen inte tillräck-



Fig. 1. Edelsvärds stationshus och banvaktstugor har mycket gemensamt med Löfvenskiölds bostadshus, mejerier och torp.

ligt motiverad för att tillämpa idén i Sverige. Jordbrukets lyftning var resultatet av nytt kunnande, nya odlingsmetoder och en helt ny syn på modernäringen. Därför var det också naturligt med nytt byggnadssätt och nya stilar.

Löfvenskiöld inledde själva uppsatsen med

Vi hafva gjort den anmärkningen att wid civilisationens framsteg, det ofta nog är de mera allmän erkända sanningarna som till en del haft svårast att finna gehör.

Han menade att jordbrukets förkovran, enkelhet, kunnande och smak var grunden för ett lands välfärd. Stora tekniska uppfinningar var ingenting emot den noga planerade anläggningen som innebar lättnad i arbetet varje dag och en god hushållning i själva lantbruket. Lantbruk, av många sett som primitivt, var och är dock alltid stommen i ett lands välfärd. Skiftesreformen, ändrad lagstiftning och belöningar till »flitige landthushållare af allmogen» (Kjellén, 1907) var inte nog. Allt detta borde enligt Löfvenskiöld och Edelsvärd, följas upp med hjälp i byggnadsplanering. Vid flera olika tillfällen skrev de att det för varje län borde finnas någon form av byggnadssakkunnig till lantbrukets hjälp. Vid 1865 års riksdag hade ett förslag lagts fram om inrättning av länsarkitekter till fromma för landtbyggnadskonstens utveckling (Edelsvärd och Löfvenskiöld, 1869). Nu blev det inte så, medel saknades och Löfvenskiöld axlade i princip hela detta ansvar själv genom sitt arbete med ritningar och beskrivningar till alla olika typer av hus och gårdar som hade med praktiskt lantbruk att göra. Syftet var att ensidigheten i allmogens byggande skulle brytas genom goda förebilder. Lantbyggmästarna kunde utgå direkt från planschverkens ritningar och låta lantbrukaren välja det som föll honom i smaken. De stora flotta herrgårdarna lämnades åt utbildade arkitekter. Löfvenskiöld var

mycket försynt och rädd att stöta sig med någon. Det var den vanlige bonden han ville nå, han som normalt inte anlidade någon arkitekt utan byggde efter befintliga förebilder i samma tradition som tidigare generationer. Kanske var det för att Löfvenskiöld var så tillbakadragen, koncentrerad på allmogens byggnader, samt att ritningarna spreds och såldes så att vem som helst kunde ta del av materialet som han kom att sätta sin prägel på en hel epok av landsbygdens byggnader. Samtidigt som Edelsvärds stationshus och banvaktsstugor blev stilbildande i de framväxande stations samhällena.

LAGA SKIFTE LADE GRUNDEN

Det var cirka trettio år sedan Lagaskiftesreformen, jordbruket hade haft en explosionsartad utveckling. Från livsmedelsbrist och spannmålsunderskott vid sekelsiftet 1800 till en blomstrande näring med ett visst överskott. Skiftesreformen gav förutsättningarna för rationell odling. Kunskap om odling och husdjurskötsel fördes ut via de nya lantbruksskolorna, hushållningssällskapen, plöjningstävlingarna och lantbruksutställningarna.

Om gården flyttades i samband med skiftet var det vanligt att byggnaderna flyttades med. Hus av timmer eller skiftesverk kunde plockas ned och byggas upp på den nya platsen relativt enkelt. Vissa förändringar och förbättringar skedde säkert men man bibehöll i stort de gamla hustyperna och den gamla stilen – allt virke återanvändes. Löfvenskiöld och Edelsvärd ville påverka allmogens byggnadstradition. De många, långa, låga och smala husen ansågs oekonomiska och osunda. Ett nyvaknat intresse för miljö och klimat visade att större och ljusare rum gav bättre luft och var lättare att ventilera än små och låga. Virkesbristen var påtaglig i syd- och västsverige. Ämnet diskuterades flitigt och flera initiativ togs för att förmå allmogen att bygga i sten. Löfvenskiöld förespråkade istället, att flera funktioner skulle sammanföras i en byggnad. En större och högre, men totalt sett konstruerad med mindre mängd virke än flera små fristående byggnader. Underhållet blev dessutom mycket enklare med tre till fyra stora hus mot som brukligt ända upp mot tio stycken mindre.

I samband med att byn splittrades och systemet med fägator, inägor, utmarker och gemensam vallning övergavs, uppstod problem med att djuren kunde ströva fritt i de nya åkrarna. En lag stiftades där var och en var skyldig att hålla stängsel runt sina åkrar för att skydda dem från andras djur. Även ungskog och planteringar hotades av de kringströvande djuren. I mitten av 1840-talet upphävdes lagen om stängselskyldighet, efter en motion från Skaraborgs läns hushållningssällskap. Var och en blev nu ansvarig för vad hans djur tog sig för och man var skyldig att stängsla in sina egna djur istället för att stänga ute andras.

Detta exempel visar hur oerhört omvälvande skiftesreformen var inom alla delar av jordbruket. Från gemensam självhushållning för alla byns medlemmar ändrades inriktningen till enskild produktion för avsalu. Ansvar för lantbruket flyttades från byalaget till den enskilde. Städernas tillväxt med en befolkning som köpte sin mat gav underlag för den nya produktionsinriktningen.

DEN AGRARA REVOLUTIONEN

För att få en så direkt bild av utvecklingen som möjligt har jag utgått från de tidskrifter som på olika sätt behandlade lantbruk under 1800-talet. En av de viktigaste var »Landtmanna och CommunalEconomieen» 1840–1861. Utgivare var

Fredrik Willhelm Edelsvärd och Johan Petter Arrhenius. Två mycket kunniga och viktiga personer i lantbrukets utveckling och naturligtvis delaktiga i Akademiens arbete. F. W. Edelsvärd var major, ingenjör och sysslade, förutom lantbruk, med kanalutbyggnaden under första halvan av seklet. Han var far till A. W. Edelsvärd. J. P. Arrhenius var professor i botanik och Ultuna lantbruksinstituts förste föreståndare. Hans son kemisten och nobelpristagaren Svante Arrhenius är kanske mer känd och dessutom den som först förutsade koldioxidproblemet. Ja det är verkligen mångkunniga profiler som präglat lantbrukets utveckling. Tidskriften »Landtman och CommunalEconomiem» övergick till att bli Akademiens tidskrift 1862.

Under den första halvan av seklet utvecklades växtodlingen samtidigt som flera kommunalekonomiskt viktiga funktioner tog form; sparkassor, brandstodsbolag, skolor med mera. Hushållningssällskapen bildades och bidrog genom rådgivning och belöningar till att föra ut den nya vetenskapligt baserade kunskapen. Mot mitten av seklet utvecklades husdjursskötseln.

I och med att brännvinsbränningen förbjöds försvann dranken som foder på gårdarna. Man lärde sig utfodring och djuren övergick till att bli foderförelare och producenter av mjölk och kött. Tidigare var de i huvudsak gödselproducenter. – Ett litet exempel på de oanade konsekvenser en lagstiftning kan få. Sverige hade nu ett visst spannmålsöverskott som togs tillvara genom att gynna mejerinäringen. Istället för att sälja överskottet på en världsmarknad med dumpingspriser strävade man efter att förädla spannmålen till smör och ost. Hushållningssällskapen medverkade till att de mindre jordbrukarna gick samman till andelsföreningar och föreningsrörelsetanken tog fart och utvecklades explosionsartat. Olika rådgivare anställdes vid hushållningssällskapen samtidigt som plöjningstävlingar och lantbruksmöten bidrog till att föra ut kunskapen till alla bönder, stora som små. Akademien fungerade som samordnare för sällskapen.

KUNSKAPSVÄGAR

Det är flera faktorer som leder till denna omvälvande utveckling. Tegnér menade att befolkningsutvecklingen under seklet berodde på »freden, vaccinet och potäterna» och i samma anda skulle jag vilja påstå att jordbrukets utveckling berodde på skiftet, skolan och järnvägen. Skiftet gav de strukturella och organisatoriska produktionsförutsättningarna. Skolan gav läskunnighet vilket gav alla, oavsett stånd eller klasstillhörighet, möjlighet att själv läsa och ta del av den nya kunskapen. I skolan fick barnen lära sig en hel del om jordbruk. Över nittio procent av befolkningen bodde på landsbygden och levde i huvudsak av jordbruk ända fram mot sekelsiftet (Nordbeck, 1977). Det var naturligt att förankra utbildningen i barnens hemmiljö vilken ju var lantbruk.

Järnvägen till sist var naturligtvis viktig i handeln med så ömtåliga produkter som smör och ost men än viktigare för den vanlige bondens möjlighet att resa. Nu kunde allmogen resa till plöjningstävlan eller lantbruksutställningar. Med egna ögon själv se redskap och produkter samt naturligtvis besöka mönsterjordbruken där de olika evenemangen hölls. Den vanlige bonden läste förmodligen inte de lantbruksvetenskapliga tidskrifterna. Vid de olika utställningarna träffades vanligt folk och kunde fråga och diskutera med varandra. Järnvägen var faktiskt förutsättningen för de större utställningarna, gemensamma för flera län eller för hela landet. Idag finns det mycket som konkurrerar om människors uppmärksamhet – då var den lokala plöjningstävlan ett folknöje. Syftet med denna tävling var redan från början att föra ut kunskap om nya redskap (Moberg, 1989).

LANDTMANNABYGGNADER AF CH. EM. LÖFVENSKIÖLD

FL. XVIII

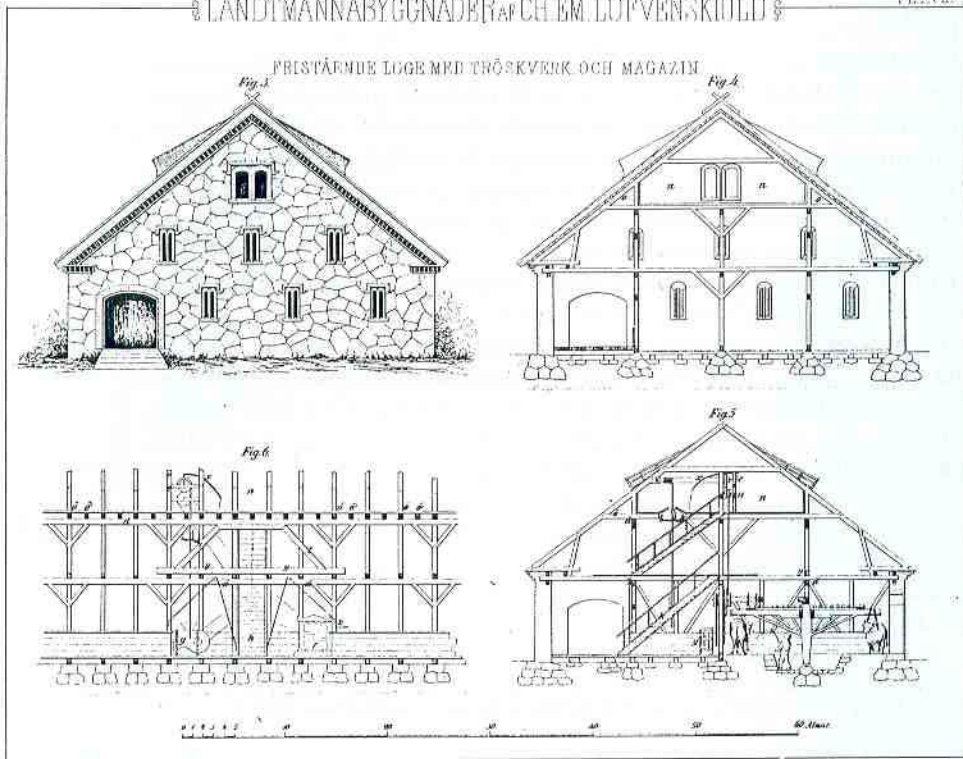


Fig. 2. Fristående loge med tröskverk av Löfvenskiöld 1854. Impulserna till gråstensbyggnaderna hämtades från Skåne.

LÖFVENSKIÖLD

Charles Emil Löfvenskiöld är en oerhört spännande bekantskap i de här sammanhangen. Namnet skvallrar om en adlig börd. Hans farfar och farbror var betydande män i riket med kontakter i bland annat riksdag, regering och till och med, med kungen. Fadern spekulerade i gods och brännvinshandel (Nissaforsarkivet). Samma år som den unge Löfvenskiöld lämnade hemmet för studier i Lund gick faderns ekonomi överstyr. Fideikommisset Fåleberg intecknades och familjen tvingades lämna hemmet på det vackra Säby för ett litet torp, Bergatorp, beläget mellan Säby och Mariestad. Farbrodern bekostade studierna som bedrevs vid filosofiska fakulteten. Löfvenskiöld var liten (ca 1,40 lång) klen och sjuklig och tvingades lämna Lund utan examen. Han fick ett mycket gott testimonium vid sin avfärd, vilket tyder på att han var en flitig och omtyckt elev. Under sin Lundatid bodde han på Klågerup och umgicks flitigt med familjen Trolle på Trollenäs. Mycket tyder på att det var där han fick de första och viktiga impulserna till sin bygnadsplanering. Edelsvärd nämnde i artikeln 1869 att Löfvenskiöld var verksam i Skåne på fyrtioalet vid anläggandet av plattgårdar. Bröderna Nils 1809–1890 och Carl-Axel Trolle 1810–1879 var jämgamla med Löfvenskiöld och de umgicks redan under Lundatiden. Löfvenskiölds lilla privata almanacka från år 1833 visar att han hade en stor bekantskapskrets. Carl-Axel var duktig landthushållare och politiker, han bebyggde

Trollenäs med nya moderna byggnader. Var det manne Löfvenskiöld som var med och planerade?

Under trettioalet och under senare delen av fyrtioalet återfinns Löfvenskiöld vid sin moders sida på Bergatorp. Han försökte få ekonomi på Fåleberg, ett gods utan gård, men med egensinniga bönder. Bergatorp utvecklades till ett litet mönsterjordbruk samtidigt som han upprättade ritningar åt de närboende godsägarna. Han tog aldrig direkt betalt, utan såg som sin uppgift att ge kunskap och förebilder. Vänner och godsägare gynnade säkert familjen på andra sätt. Akademien gav honom flera bidrag och priser samt medverkade till att ritningar och böcker spreds.

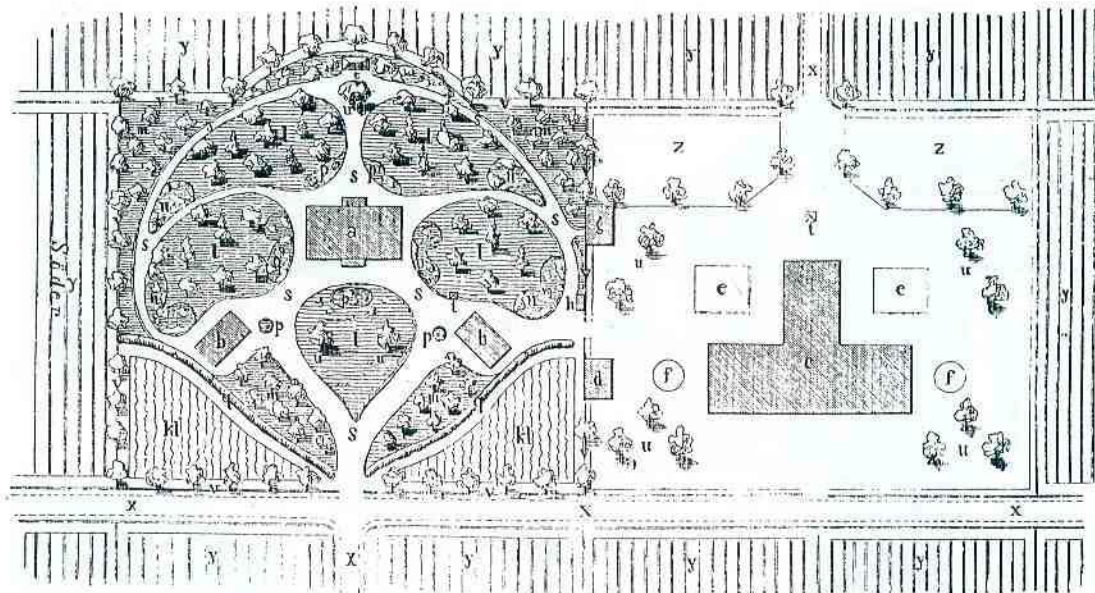
De första ritningarna finns publicerade under femtioalet i »Tidskrift för Byggnadskonst och Mekanik», i »Tidskrift för Byggnadskonst och Ingeniörvetenskap» och i »Tidskrift för Svenska Lantbruket och dess Binärningar». Edelsvärd var utgivare av de båda förstnämnda. Det första planschverket »Landtmanna-Byggnader» utkom 1854 i fyra häften. Den bestod av flera fristående artiklar vilka även publicerades i tidskrifterna. Det andra planschverket »Landtmannabyggnader hufvudsakligen för mindre Jordbruk» gavs ut i 12 häften under åren 1868 till 1870 samt sammanförda i en bok. Det utfördes på uppdrag av Skaraborgs läns hushållningssällskap som också köpte in ett större antal att dela ut som belöningar. Även här finner vi Edelsvärd som medhjälpare och stöttepelare i arbetet med ritningarna. Det sista planschverket »Landtmannabyggnader af Charles Emil Löfvenskiöld gavs ut postumt av Akademien 1890.

LÖFVENSKIÖLDS PLANERINGSPRINCIPER – GAV ENHETLIGHET OCH MÅNGFALD

Inledningsvis tog jag upp den då som nu aktuella debatten om lämpliga stilar på landet. Att allmogens byggnader skulle vara traditionella och utgå från förebilder typ Ornässtugan (Löfvenskiöld 1871). Boverket har nyligen, 1990, gett ut en skrift »Att bygga på landet» i samma anda, där landsbygdens bebyggelse förutsätts oföränderlig och fast förankrad i traditionen. Löfvenskiöld kände ett ansvar att föra ut nya idéer, ny teknik och nytt kunnande. Ändrades brukningsmetoderna så måste även byggnaderna förändras. En trevlig miljö var uppfostrande och befrämjande hälsa och välbefinnande. Miljöfrågorna var lika viktiga för den välsituerade som för torparen med sin talrika barnaskara och sist men inte minst även för djuren. Många frågor från dagens djurskyddsdebatt sysselsatte honom. – Lösdrift – att inredningen skulle utgå från djurens naturliga beteende – att kon skulle få kalva i en box och själv kunna ta hand om sin kalv den första tiden (Löfvenskiöld, 1868) ja mycket mer som vi förleds tro är vår egen tids upplysta tankar.

Allt skulle planeras på gården för att ge effektivitet och arbetslättnad alla dagar. Löfvenskiöld hade ett system som han kallade ett rätvinkligt medelpunktsystem. Åkermarken delades upp i ett fåtal lika stora skiften. I centrum där de sammanlagda vägarna blev så korta som möjligt lades gården. Gårdsplanen delades i en driftdel med ladugård, svinhus, stallar för arbetshästar, loge med flera bruksbyggnader. Den andra delen bestod av bostad, mejeri och arbetarbostäder. På gränsen mellan dessa, den rena och den smutsiga delen, lades magasinet, symbolen för avkastning och välbefinnande. Han tillämpade en tydlig värdehierarki för de olika byggnaderna samtidigt som allt måste stämma funktionellt i de dagliga rutinerna.

På mindre gårdar sammanfördes så många enheter som möjligt i ett hus. De minsta gårdarna, torpen, behövde bara två byggnader, en ladugård med stall, loge och magasin och ett bostadshus med mjölkammare och bostad, samt möjligen ett



- a) Manhus;
 b) Flyglar (bryggloss, magasin, mejerier, drängstugor etc.);
 c) Ladugårdshus med instängd rymlig gård;
 d) Redskapshus och sädesmagasin;
 e) Gödsellögar med urnpump;
 f) Halmstäckar;
 g) Verlbod och svinhus;
 h) Afträde med pudretberedning;
 i) Brunnar;
 kh) Kålgårdsländ utan plantering;
 l) Gräsmattor, vanligen med äpple- och päronträd på 30 fots afstånd från hvarandra;
 m) Gräsmattor med plummon- och kirsebärsträd på 16 fots afstånd;
 n) Flockar af kruvbärs-, vinbärs- och hallonbuskar;
 o) Flockar af prydnadsbuskar, såsom syrener, schersminer, spirea, törnrosor m. m.;

- p) Flockar af mångåriga blomsterväxter;
 q) Låga häckar eller låga gräskauter;
 s) Sandgångar, deraf uppkörsgångar 10 A 12 fot breda, fotgångar 4 å 5½ fot breda;
 t) Löflusthus;
 u) Eustaka prydnadsträd;
 v) Skyddsplanteringar i gränssorna af fristående träd på 30 fots afstånd och deremellan häckar af hagtorn eller pil med eller utan vall;
 x) Vägar genom åkerfälten;
 y) Åkerfälten;
 z) Kalfhagar, svingårdar och hagar för sjuka djur;
 å) Humlegård och kålgårdsländ;
 ä) Arbetarbostäder eller andra byggnader;
 ö) Kålgårdsländ till arbetarne eller park af vilda träd.

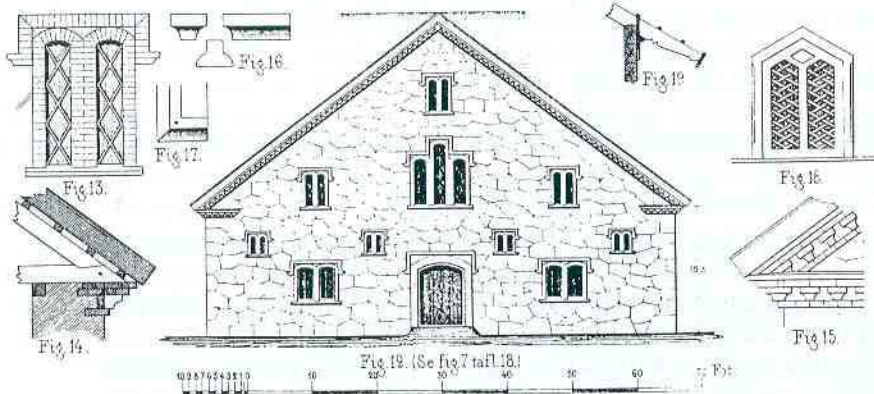
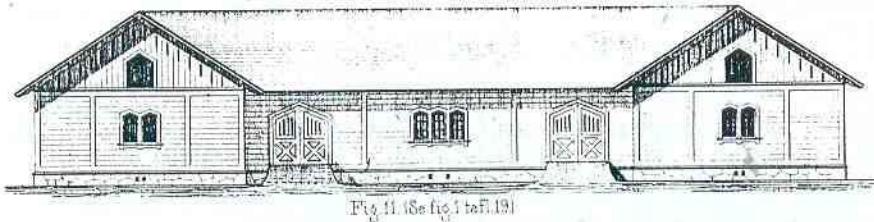
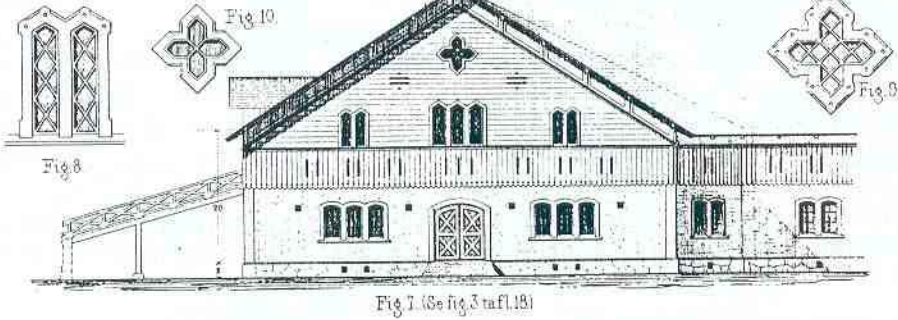
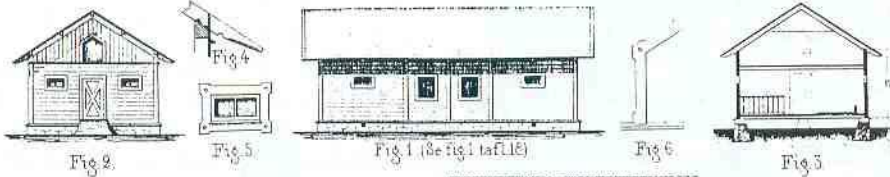
Fig. 3. Tomtplan för hemmansägare. Allt planerades i minsta detalj. (Löfvenskiöld, 1868)

fristående svinhus. På medelstora gårdar och plattgårdar kan man finna oproportionerligt stora bostadshus. Löfvenskiöld var mycket mån om att bygga måttligt utan skryt men han kunde också lura betraktaren att tro att det var en stor gård med flott hus när bostaden eller rättare sagt huset i trädgården var både mejeri, väv-, pig- och drängkammare samt bostad åt plattgårdens rättare med familj. Samma teknik använde han gärna till rena arbetarbostäder. Statssystemet ogillades och alla borde ha tillgång till en rimligt tilltagen och trevlig miljö. En arbetarbostad kunde utformas som ett bostadshus till en medelstor gård men i själva verket innehålla flera lägenheter utan att man utifrån kunde avgöra detta. Lantarbetaren kunde njuta av det lite pompösa intrycket även om det egna utrymmet var begränsat.

Löfvenskiöld använde alltså exakt samma principer för den lilla gården som för den stora! Utsmyckningar användes till att förklara byggnadens roll och status. Ärlighet var mycket viktigt. Ett stall var ett stall och en loge en loge. Grindstugan skulle kunna skiljas från torpet och så vidare. Löfvenskiöld har ofta blivit kritiserad

HÖJDRIFNINGAR

(Se tafl 18 fig 13 och tafl 19 fig 14)



Skalan 3 dubblad för fig 4, 5, 6, 8, 9 och 11, och 6-faldig för fig 12, 13, 14, 15 och 18.

Fig. 4. Den lilla ladugården är lika fint komponerad som de större men något enklare i utsmyckning och detaljer. (Löfvenskiöld, 1868.)



Fig. 5. Jungfru Stinas stuga vid Ingarud hos broder Ludvig Löfvenskiöld. Vackert som ett smycke är detta torp.

för sin snickarglädje men hans syfte var att göra en funktionell och smakfull karaktär. Alla delarna i snickarglädjen var skurna, sågade eller borrade, aldrig svarvade. Det var meningen att bonden eller torparen själv skulle kunna skära ut sina detaljer, fönsterfoder, gesimsbrädor, vindskivor, lister med mera. Den med god ekonomi kunde naturligtvis köpa, men den vanlige bonden hade samma rätt till en smakfull och vacker miljö.

När vi kommer till ekonomibyggnaderna så är det husens funktionella detaljer som ges en inbjudande och genomtänkt form. Ventilationstrummor, lufthål, fönster, dörrar och portar, fotbrädor, lister i takfot och i anslutningar med mera, som komponeras till en helhet och ger byggnaden dess karaktär. Löfvenskiöld var noga med att bygga beständigt och med lång varaktighet. Han komponerade en egen stil som han kallade tegelornierad gråsten. Vid anläggande av de nya plattgårdarna skulle sten från de nybrutna åkrarna användas. Tegel från ett närbeläget tegelbruk underlättade utformning av detaljer och anslutningar samt halm till taken. Allt material skulle i princip kunna hämtas på platsen utan behov av penningutlägg. Skogen kunde sparas och virke försäljas.

Gråstenstekniken måste han ha lärt sig i Skåne. På Klågerup finns ett stort gråstensmagasin som är uppfört 1828, alltså under den tid som den unge studenten bodde där. Gråsten är ju också något av det mest beständiga material som finns att tillgå, ingen ytbehandling krävs och underhållet blev ett minimum. Nu är det nog så att många har svurit över sina stora tunga gråstensbyggnader och hur kostsamt det är att ändra dem, men om man betänker att de ofta fungerat mycket väl i hundra till hundrafemtio år så får man ett annat perspektiv. Det är just eftertanken som han själv betonade, att tänka efter en gång extra så att allt blev väl planerat och att skapa trevnad – trevnad som gav arbetsglädje.

Även kvinnans situation intresserade honom. Kvinnan, förutsättningen för bar-

nens uppfostran och ett vårdat hem. Flera donationer visar detta. Fick den ensamma modern eller hon med en försupen och slarvig man möjlighet till utbildning så fick också barnen en bra start. Hemmet på Bergatorp blev husmodersskola efter hans död och förblev så fram på 1960-talet. Det är fascinerande hur väl insatt han var i kvinnans arbetsrutiner och hur noga han planerade även den husliga delen. Hushållet och köket var lika viktigt som själva jordbruket. Mjolk och mejerihantering var kronan på ladugårdsdriften.

Löfvenskiöld ritade även skolor, kommunalhus och mejerier. Mejerierna utförades efter samma principer som bostäderna. Ljus, ventilation och skugga ansågs viktigare element än om huset utfördes i sten. Han experimenterade med olika tekniska finesser, exempelvis en oxvandring för att driva kärna och stamp. Överlag så är han mycket öppen för teknikens utveckling. Den första rälshängda fodervagnen, med våg, ritades redan 1852 till Hellekis i Västergötland.

Ritningarna visades vid de olika utställningarna i landet samt vid världsutställningarna i Philadelphia 1876 och Paris 1878. Man kunde prenumerera på de olika häftena eller köpa boken i bokhandeln. Materialet var lätt tillgängligt och lantbyggmästarna har använt det som förebild i flera delar av landet. Lokala enhetliga särdrag i en bygd med hus uppförda under mitten eller slutet av seklet kan ofta spåras tillbaka till Löfvenskiölds planscher. Hans egen intention var att allmogen själv skulle välja och värdesätta det som passade dem bäst bland ritningarna. Så skedde också, den lokale byggmästaren använde samma förebild till flera gårdar och vi fick på så sätt de lokala särdragen. En ritning kan ju dessutom modifieras och omformas till skillnad från dagens kataloghus som inte omformas av de lokala byggarna.

LANDSBYGDENS UTVECKLING I LÖFVENSKIÖLDSKT PERSPEKTIV

Skolor och kommunalhus redovisas inte i planschverken. Antagligen för att han inte såg det som sitt huvudområde men de var mycket viktiga för nationens framsteg. Mejerihanteringen gav arbete och möjlighet för bönderna att själva förädla sina produkter liksom kvarnarna. På de stora godsens fanns egen smedja och snickarverkstad, för de mindre gårdarna fanns sådan gemensamt i byn eller i närmaste mindre samhälle. Tegelbruk och sågar fanns lokalt i bygderna, antingen som enskilda företag eller knutna till något gods. Samhället på landsbygden var i stort sett autonomt. Alla dessa byggnader och funktioner, som kompletterade jordbruket, är flyttade från landet till staden utan att något kommit i stället. Då skulle man använda så mycket byggnadsmaterial som möjligt av det som fanns lokalt, till och med energin odlades. Ved till uppvärmning och hö och havre till dragkraften. Idag köps allt byggnadsmaterial och importerade fossila bränslen värmer och driver. Jordbruket har tappat den helhetbild som 1800-talets föregångsmän var så noga med. Hushållning betyder inte kök utan egentligen ekonomi i ett mycket vidare perspektiv. – Att hushålla med resurserna, att ha en helhet där allt används i ett biologiskt kretslopp utan att gå till överdrift och ytterligheter. I naturen finns inga sopor. I 1800-talets jordbruk sågs allt som en resurs eller råvara med utvecklingspotential. Något för oss så trivialt som den egna gödseln från alla gårdens människor skulle tas tillvara och omformas till poudrett. Ämnet togs upp i flera faktaartiklar och vid vetenskapliga möten, inget fick förfaras, allt skulle ingå i systemet.

Löfvenskiölds planeringsprinciper är skyldiga till flera av de stora rationella kanske monotona gårdarna på 70–200 ha, de som anlades som utgårdar eller

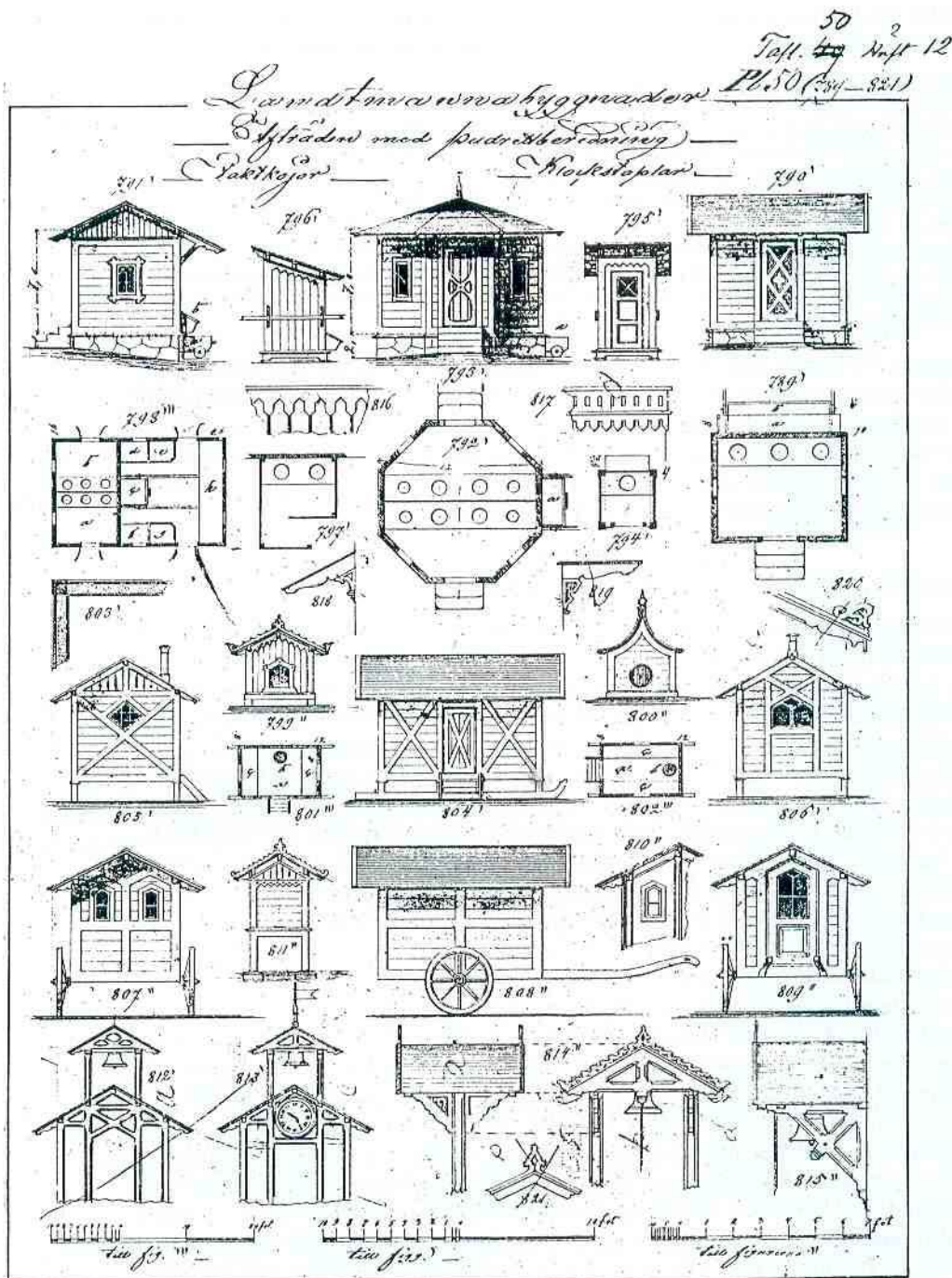


Fig. 6. Allt togs tillvara och allt skulle planeras. Skiss till afråden med pudrettberedning (kompost av människogödsel), vaktkojor, klockstaplar och hundkojor. Bilden är hämtad från manus till Landtmannabyggnader huvudsakligen för mindre jordbruk. (Vadsbo museums arkiv.)

plattgårdar till de stora godsens och som nu är friköpta rationella enheter. Själv skrev han så här om hur man skulle tänka när man bildade stora odlingsenheter:

Och ändå för att utvidga vår krets och flytta oss lite från gårdstomterna, ser man beständigt, huru, inom åkerfälten odlaren ofta och med stor kostnad låter nedhugga och bortspränga sterila skogsbevuxna backar och kullar, som aldrig gifva någon lönande skörd, men mycket väl kunna bära skog. Att bortröjda träd och stenar som ligga i låg och fruktbar jord, eller eröfra åt plogen den långsträckt höjd som betalar sin odlingskostnad eller alldeles förstör utsigten, eller totalt afskrä fälten, detta är något helt annat än att förstöra träden omkring gränsorna af sin åker, eller att nyttja yxan och borret å enstaka stenbackar, hvilka skogsbevuxna bryta vindarne, mildra frostnätterna och i afrundade och vårdade former minska enformigheten af slätten, på hvilken de så behagligt framställa sig, ej olikt simmande öar i det böljande sädeshavet, och under betestiden utgöra en ömsom svalkande, ömsom lugnande tillflykt för både vallare och djur. (Löfvenskiöld, 1854.)

Utmärkande för detta citat är just helhet, måttlighet, omtanke och smak. Idag återställer vi mangelgravar och skapar »öar» kanske inte för vallare och boskap utan för vilt och fågel. Lika mycket då som nu blir de ett avbrott och ett blickfång som ger skönhet både åt åkern och själva dungen. Ingen kunde väl ana de miljömässiga följderna av dagens jordbruk men det är inte första gången som andra värden än de tekniskt-ekonomiska faktiskt visat sig mer beständiga.

DEN AGRARA REVOLUTIONEN OCH DAGENS OMSTÄLLNING

Det är livsfarligt att tro att den gamla goda tiden existerat och att några problem kan lösas genom tillbakagång. Däremot borde man kunna bespara sig ett och annat misstag genom att studera historien och lära sig av andras fel. 1800-talets enorma utveckling på jordbruksområdet kallas för den agrara revolutionen i vårt land. Den var oerhört omvälvande och utvecklande. Ordet *revolution* betyder egentligen *omkastning, uppbrott*. Enligt professor Jean Francois Battail, nu vid Sorbonne, tidigare i Uppsala, som var med i arrangemangen runt det franska tvåhundraårsfirandet, betydde revolutionen »vägran att ta emot ett arv». Man kastade tradition och invanda rutiner överbord, det nya skulle formas från kunskap och basfakta, alla skulle ha lika värde. Mycket av detta återfinns hos dem som var verksamma i den svenska lantbruksupplysningen. Och visst läste man både Voltaire och Rousseau i den Löfvenskiöldska familjen (Nissaforsarkivet). En annan stor föregångsman, enskiftets initiativtagare, var Maclean på Svaneholm, i Skåne, vilken hade tagit starkt intryck av den franska revolutionen (Werne, 1980). Flera av dessa föregångsmän var även initiativtagare till bildandet av hushållningssällskapen i de olika länen. Utan att fördjupa mig för mycket i ämnet vill jag ändå säga, att lantbruket har en fantastiskt viktig historia. Då som nu borde näringen vara respekterad som grundförutsättningen för landets välfärd och naturligt inlemmas i det övriga samhället. Edelsvärd och järnvägen var lika viktiga som jordbruket och Löfvenskiöld för 1800-talets omvälvande utveckling. Idag skall järnvägen utvecklas och jordbruket avvecklas. 1900-talet har levt av frukterna från 1800-talet. De som skall leva på 2000-talet kan inte enbart leva av stadens produkter och transport mellan städerna. Land är förutsättningen för stad, inte tvärt om! Lantbruket behöver sin historia och Akademien har föredömligt visat detta genom att ge biblioteket dess historiska inriktning. Låt 1800-talets omvälvande omdaning vara basen för vårt kunnande nu i omställningstider och låt oss smittas av dess framtidstro och optimism. Vi kan inte vägra att ta emot vårt arv, vi bör istället låta det ingå som en naturlig del i dagens revolutionerande omdaning.

LITTERATUR

- Alströmer, J. 1775. Bäste inrättning av dagsverkstorp. Patriotiska sällskapet, Stockholm.
- Atmer, A.-K. Pihl, 1987. Sommarnöjet i skärgården. Stockholm.
- Battail, J. F. 1989. Om erövringar och exploatering av kulturarv. Föredrag vid Forskningsrådets sammankommande sommarakademie. Båstad.
- Edelsvärd, A. W., Bolinder, J. & Bredberg, C. G. 1888. Om eldsvådorna och djurskyddet. KSLA, Stockholm.
- Edelsvärd, A. W. & Löfvenskiöld, Ch. E. 1869. Om Landtbyggnadskonstens utveckling i Sverige under de senaste årtiondena. Kungliga Lantbruksakademiens tidskrift.
- Kjellén, R. 1907. Skaraborgs läns kungliga hushållningssällskap 1807–1907. Göteborg.
- Löfvenskiöld, Ch. E. 1854. Landtmanna-Byggnader. Stockholm.
- Löfvenskiöld, Ch. E. 1868. Landtmannabyggnader hufvudsakligen för mindre jordbruk. Stockholm.
- Löfvenskiöld, Ch. E. 1871. Några ofullständiga uppgifter om landtbyggnadskonstens utveckling under de sista trettio åren, på begäran meddelade. Mariestad.
- Moberg, H. A-son. 1989. Jordbrukets mekanisering under tre sekel. KSLA Borås.
- Nordbeck, S. 1977. Urban markkonsumtion. R 17: 1977. Byggnadsförhållningsrådet.
- Svala, C. 1990. Lantbruksarkitekten Charles Emil Löfvenskiöld 1810–1888. Göteborg.
- Werne, F. 1980. Allmogens byggnadskultur, förvandling och upplösning intill 1900-talets början. CTH Göteborg.
- Wijnblad, C. 1766. Beskrivning av allmogens byggnader så af sten så som af träd. Stockholm.
- Zettervall, H. 1981. Något om mig sjelf. Utgiven av C. Callmer. Acta bibliothecae regiae Stockholmiensis.

Tidskrifter

- Arkif för hushållningen och näringarne. Elméns grafiska tryckeri, Stockholm 1828–1832.
- Landtmanna och CommunalEconomie. 1840–1861. F. W. Edelsvärd Ahrenius. Teknisk tidskrift 1866.
- Tidskrift för Byggnadskonst och Mekanik. 1855–53, A. W. Edelsvärd.
- Tidskrift för Praktisk Byggnadskonst och mekanik. 1853–54 Forselius.
- Tidskrift för Byggnadskonst och IngeniörsVetenskap. 1859–66, A. W. Edelsvärd.
- Tidskrift för Svenska Landtbruket och dess Binäringar, 1855–63. T. H. Berglin.
- Tidskrift för Landtbyggnadskonst 1862–63. Lundeqvist.
- Skaraborgsläns Hushållningssällskaps tidskrift 1850–1990.
- Kungliga Lantbruksakademiens tidskrift 1862–76.

Övriga källor

- Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens handlingar med Brev från akademiens sekreterare Juhlin Dannfelt 1876 och 1877.
- Skaraborgs läns hushållningssällskaps handlingar.
- Nissaforsarkivet vid Jönköpings läns museum med Ludvig Löfvenskiölds släktkrönika.
- Vadsbo museums arkiv med Löfvenskiölds personliga almanacka från år 1833.
- Arrendecontrakt ställt till fändriken Salomon Löfvenskiöld, undertecknat av Knoring 4/11 1831.
- Inskrivningshandlingar vid Lunds universitet för år 1826. Handskriftsavdelningen LUB.
- Testimonium för år 1834 vid Lunds Universitet. Handskriftsavdelningen LUB.
- Karta över Stensfält sign. Ch. E. Löfvenskiöld 1846. Stensfälts gårdsarkiv.
- Hassle Säby gårdsarkiv: Karta öfver Sörkohagen 1848, Gödningen Sörkohagen 1848, Project till Tegellada på Säby, dat 8 juli 1848, Original ritning till fårhus senare publicerat i Landtmannabyggnader 1854.
- Brev från J. Arrhenius till Löfvenskiöld, dat. 27/1 1866. KSLA arkiv.